

Юрій Мицик

ТРИ ЛИСТИ ДО ІСТОРІЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ З АРХІВОСХОВИЩ ПОЛЬЩІ

Під час роботи у Державному архіві у Кракові над документальними джерелами, що стосуються політичної історії України XVII—XVIII ст., нами було виявлено копії трьох листів з фамільних зібрань Русецьких і Піночі, зроблені з оригіналів у середині XVII ст. Матеріали листування добре ілюструють політичну діяльність гетьмана Б. Хмельницького на першому етапі народного повстання в Україні, доводять її державотворчий характер. Саме тому вважаємо за доцільне ознайомити з ними широкий науковий загал. Листи добірки подаються мовою оригіналу з паралельним перекладом на сучасну українську мову.

1648, початок липня

Лист невідомого до невідомого

«Panu staroście kamienieckiemu kozaka przywiedli z tych, co Tulczyn zburzyli. Który czuda powiada nazbyt bezpiecznie, iż się państwo od was, lachów, do nas, kozaków, przeniesiono; iż król nie umarł, ale żywy, z Litwy do naszego Wojska uszedł i trzy tylko namioty są w Wojsku naszym: jest jeden dla Boha a dla Wojska, drugi dla korola jeho myłosty, do którego nikt nie chodzi, tylko p. Chmielnicki, hetman nasz koronny. Trzeci namiot dla samego pana hetmana. Twierdzi i to, że między nimi takie było snadź consilium: trzy lata z tatarami wojować, nas i Podole opanować, pod Orininem stanąć i dopiero o dawnych restitutia tractować. Przydaje i to, że wszystkie z Niemirowa i z Tulczyna lupy do Chmielnickiego odesłali, iż tamże w Tulczyńskim zamku starszego swego o to, że Czetwertnińskiego odesłali, iż tamże w Tulczyńskim zamku starszego swego o to, że Czetwertnińskiego i inszej szlachty bronit i zabijać nie dopuszczał, rozsiekali.

Han odudwu ich mm.panów hetmanów z dziesiątkiem co najprzedniejszych z wojska pogromionego wzięniów i z kilkuset prostych na galery niewolników do Porty odesłał, gwoli temu, aby turków za te bez pozwolenia jego inkursią przejednał i żedy dalszych prohibite (?), jako sie pozwolenie otrzymali.

Soitan-gağa przebrawszy między temi, co już byli z temi, co świeżo z Krymu i z Dobrudża przyszli we czterdzieści tysięcy, umyslił na tych dniach wpaść do państw Rptej, tylko nie wiedzą, którym szlakiem. Ta przestroga jest od parkułaba chocimskiego do jeo mc.pana starosty kamienieckiego i do sedziego kamienieckiego przyslana».

Держархів у Кракові.—Ф. «Зібрання Русецьких», № 41, арк.217.
Тогочасна копія.

Переклад

«До пана кам'янецького старости привели козака з тих, які спустошили Тульчин. Цей надто безпечно оповідає чуда, що держава від вас, ляхів, до нас, козаків, перейшла; що король не помер, а живий, утік з Литви до нашого Війська. У Війську нашому є тільки три намети: один — для Бога та для Війська, другий — для короля його милости, до якого ніхто не ходить, тільки п. Хмельницький, гетьман наш коронний. Третій намет

— для самого пана гетьмана. Твердить (козак) і те, що між ними була, очевидно, така домовленість: три роки воювати разом з татарами, оволодіти нами й Поділлям, стати під Оринином і тоді трактувати про реставрацію. Додає і те, що вся здобич з Немирова й Тульчина була ними відослана до Хмельницького, що там же, у Тульчинському замку, вони порубали свого старшого за те, що він боронив і не давав убивати (князя) Четвертинського та іншу шляхту.

Хан відіслав до Порти на галери обох їх, мм. панів гетьманів (М. Потоцького та М. Калиновського. — Ю. М.) з десятком найважливіших в'язнів з розгромленого (під Корсунем. — Ю. М.) війська та з кількомастами прсстих (в'язнів). Це він зробив для того, щоб турки пробачили йому його виступ у похід без дозволу, щоб отримати дозвіл на подальші походи.

Олтан-Калга, відібравши з-поміж тих, що вже були з ним, і (разом) з тими сорока тисячами, що недавно прийшли з Криму й Добруджі, задумав вдарити на держави Речі Посполитої, тільки не знають (інформатори. — Ю. М.), яким підуть шляхом. Ця пересторога прислана від хотинського пиркалаба до його м. пана кам'янецького старости і до кам'янецького судді».

№ 2

1649, січня 31 — лютого 1. — Новоселки

Лист В. М'ясківського

до високопоставленого представника
уряду Речі Посполитої

«Starszy nasz colleague graecae fidei alta spirat et conspirat podobno twierdzi, że mu offertur xiestwo Ruskie, abo państwo Podolskie; mowi, kiedy nie miała Rzepta za zę, przyjąłejm jedno z tego dwoiga, bo mi to offertur. Byli tu u niego metropolit z archimandritą, in conclavi exclusis nobis, potym zaraz miał secretum consilium z panem kijowskim, z bratem i Czetwertiniskim. Byli potym z Kijowa popi od bractwa i rozni cernci, którzy biegali do Wołoch i z Wołoch i do Thohaj-beja. My tam dwaj z panem podczaszym cyframi u niego, ani chciał dotąd instructiej ukazać nam. Czetwertiniskiego młodego wczora wyprawił do Chmiela inscys nodis pana Śmiarowskiego w niczym zażywać nie chciał, lubo wiernego i cnotliwego, zbył go ztąd umyślnie, na jego miejsce nazaczył brata do secretów, do oddania choragwi i duławy przydzielili do tego, Caetera referet Śmiarowski.

Do tych czas połkownika czerkaskiego nie słychać, przy którym responsa bydz maja i ustna legatia, zatrzymali go wegerscy i wołoscy

poslowie. Duszna nam tu bez siana, owsa, jaczmienia, słomy, nawet sami kozacy pędzą konie w pola, w śniegi; po kilu, po kilkunastu kopach turecki konie sprzedają, jako i konaków, rzedów i sukien kosztownych co niemiara w Kijowie. Radzi byśmy tę commissią zaczęli, co daj Panie Boze, nulla jednak spes. Czerń dla łupu pokoju nie chce, zabili by Chmiela, którzy się na wszystkie niecnoty rozpażają, tańcuje, zabija, Russiae et Moldaviae ducatum spirat, tractuje, targuje się z Łupem o nasze skore. Zapuściło sie tu było z nami szlachty niemało kijowskiej z kasztelanem swoim, ale żadnego z nich chłopi własni do własnych domów albo raczej popiołów nie puścili, ani chleba, słomy podali, drew nawet i samemu panu wojewodzie.

Dat w Nowosiolkach ultimi january.

Juz jutro do Kijowa iedziemy, Panie Boże bądź z nami i z commissią agemus agenda, ale Chmielnicki z nami collusie czyni. Cybulski nic nie przywiózł i obiecanego połkownika czerkaskiego nie masz i nie słyhać. Kozacy z tatarami gotowi, suchary z przontm na konie biorą. Jeśli do Dunaja albo do Moskwy nie obrocą, mogli by bydź w Krakowie za niedziel dwie.

W Nowosiolkach płęc mil od Kijowa 1 february 1649».

Держархів у Кракові — Ф. «Зібрання Піночі», № 363, с. 247. Тогочасна копія. Скорочений варіант даного листа (від 31 січня 1649 р.) знаходиться тут же (с. 245—246) і був видрукований О. Гельцелем (МКР, № 100).

Переклад

«Наш старший колега по грецькій вірі (А. Кисіль. — Ю. М.) й інші явно і секретно (говорять), подібно твердять, що йому (Б. Хмельницькому. — Ю. М.) пропонують князівство Руське або державу Подільську; каже (Хмельницький), що коли Річ Посполита не буде мати це за зле, то прийняв би одну (державу) з цих двох, бо мені це обіцяють. Були тут у нього митрополит (С. Косів. — Ю. М.) з архимандритом (Тризною. — Ю. М.) виключно із своїм конклавом. Потім зразу ж він (Хмельницький) мав секретну раду з паном київським (А. Киселем. — Ю. М.) з братом (М. Киселем. — Ю. М.) і Четвертинським. Були потім у нього з Києва попи від братства і різні ченці, котрі ходили до Молдавії і з Молдавії, і до Тугай-бея. Ми там удвох з паном підчашим (Якубом Зелінським, брацлавським підчашим. — Ю. М.) цифрами (?) у нього, але він не хотів показати нам інструкції. Вчора (А. Кисіль. — Ю. М.) відправив молодого Четвертинського до Хмеля. Пана Смяровського не хотів залучати до жодних справ, хоч той є вірним і чесним, з умислом відіслав його звідси, а на

його місце призначив до секретних справ (свого) брата (Миколу Киселя. — Ю. М.), а також і до передачі хоругви та булави. Далі розповідає Смяровський.

І досі не чути про черкаського полковника, у котрого має бути відповідь й усне посольство, його затримали угорські та молдавські послы. Погано нам тут без сіна, вівса, ячменю, соломи, навіть самі козаки виганяють коней у поля, у сніги, продають по кільканасте коп турецьких коней, так само, як і безліч будинків, речей (?) та коштовне сукно у Києві. Ми раді цю комісію почати, дай Господи Боже, однак нема жодної надії. Чернь через (жадобу) здобичі не хоче миру і вбили б Хмеля (якби він був проти). Хміль розперезався на всякі безчесні справи, танцює, п'є, вбиває, величається князем Русі та Молдавії, трактує, торгується з Лупулом за наші шкури. Рушило з нами було немало київської шляхти із своїм каштеляном, але жодного з них власні хлопи до власних (щляхетських) домів або, швидше, до згарищ не пропустили, не дають навіть самому пану Київському воєводі ані хліба, ані соломи, ані дров.

Дано у Новоселках 31 січня.

Вже завтра ідемо до Києва. Господи Боже, будь з нами і з комісією. Але Хмельницький чинить змову проти нас.

Цибульський не привіз нічого, немає й обіцяного черкаського полковника і не чути про нього. Козаки з татарами готові, в'ючать на коні сухарі з пшоном. Якщо до Дунаю чи до Москви не підуть, то за два тижні могли б бути у Кракові.

У Новоселках, у п'яти милях від Києва, 1 лютого 1649».

№ 3

1649, березня 8 — Гуща

Лист комісарів Речі Посполитої
до короля Яна Казимира

«Z niesmacznej i niebezpiecznej perejaślawskiej powrociliśmy gościny Wysyłamy spośródka siebie do majestatu w. k. mci, pana n. m., jeo mc. pana Kisiela, chorążego nowogródzkiego z relacją, nie kommissitj skończonej, o coś my się starali i uprzejmie zyczyli, ale załedwie otrzymanego do zielonych świątek armistitium; co ile rozum mógł podać sposobów, ku ojczyźnie pietas, a ku majestatowi w. k. m., p. n. m., poddaństwa fides tych wszystkich zażywaliśmy, życząc, aby exruente et voto patriae służyć się, mogło; ale zastawszy Chmielnickiego i od pogranicznych spraktikowanego i samego przez się tak daleko odmienionego, że już nie o kozactwie, tylko de domino

et ducatu provincie ruskych mowić z soba, lubo to skrycie, kazał. Orde tatarską, i wojska swoje chciał znowu nagłe obrocic in viscera państwa w. k. m., p. m. młtico, powiadając się, być lacertitum. Dosyć tedy opatrności Bożej, żeśmy w taki wjachawszy ogień, i sami z niego wyszli, i zatrzymawszy na sobie impet niespodziewany in Remp., otrzymali czas do recollectie, Pisaliśmy do w. k. m., p. n. m., i ostrzegali ojczyznę naszą wcześniej, że wojska gotowe zaraz przy Słuczy rozłożone, że ziemia zawarta, że praktyki cudzoziemskie zachodzą, że nulla spes być mogła gruntownego traktatu, to się potym wszystko wyjawilo, zwłókszy czas za otrzymywaniem posłańców. Zaprowadził nas tandem aż do Perejasławia spem bonam zawsze czyniąc, lubośmy widzieli już, że co inszego pisze, a co inszego czyni. W Perejasławiu zaś pokazało się, to, że już nas eum omni praejudicato czekał czekał i nie była insza impreza, tylko arrepta et imputata occasione, że około Baru, Turowa i Mozyra zaczęli się jakies hałasy nastać, zaraz wszystka potentia jako naglembiej, a nas zatrzymać. Cokołwiek lepiej stała się, to samego potym conversayia i cijnfedentią Chmielnickiego pojawiło się, dopiero orde, zatrzymać posłano, pułkom do domu rozchodzić się, kazano i na jakiekolwiek puncta pozwolono. To wszystko na piśmie posłana od nas relatia i vox vina collegi naszego w. k. m., p. n. m., representować bede. My tym samym to pisanie nasze zawieramy, że fata superowali consilium et nocem multitudinem armatae plebis, ani sam Chmielnicki choć by chciał reprimować może i ktorey godziny chciałby się z tym odkryć, teje godziny zginie. Alterum est, puncta choc dosyć nieważnie podał, a musieli tempori seruendo wziąć do odnoszenia w. k. m., p. n. m., chocby i tym stało się dosyć, jeszcze nie może Resp. sobie obieco wać pokoju. Uczynił on sohie reservatiwe jaką i albo praktyki nadhazają się, z postronnemi, albo tu obaczy potęgę i sposob przywiedzenia do rejestru i zmniejszenia wojska. Tertium est, iż pełem odmiany w jednej godzinie jest ten człowiek Chmielnicki, a wszystka dependentia i rada od ordy. Pan Bóg coś wrychle uczyni albo się sami między sobą zamieszają, albo coś dziwnego uroście. Podawaliśmy na ostatku sposob exonerande multitudinis in hostium i tego nie acceptowali. Ale to wszystko opowie ustnie nasz collega, a my z wiernym poddaństwem naszym upadamy do nóg majestatu w. k. m., pana naszego miłościwego.

W Hustczy 8 maja 1649.

Adam Kisiel, wda bractawski, czerkaski, bohustawski, nosowski
star (usta) Wojciech Miaskowski, podkom (orzy) lwowski

Mikołaj Kisiel, chorazy nowogrodzki

Jakub Zeliński, podczaszy bractawski»

Держархів у Кракові.—Ф. «Зібрання Півночі», № 363, с. 262—264.
—Тогочасна копія. Тексту передуює заголовок, зроблений копіістом:
«Copia listu do krola jeo mci od panow commissarzow z Huszczy 8 Marty
Anno 1649»; (тобто: «Копія листа до короля його mostі від панів комісарів
з гуці 8 березня 1649 року»).

Переклад

«Ми повернулися з несмачної та небезпечної переяславської гостини. Посилаємо з-поміж себе до маєстату в. к. м., пана нашого милостивого, його м. пана Киселя, новгородського хорунжого із звітом не про завершену комісію, про яку ми старалися й зичили досягти її, а тільки про перемир'я, що має тривати ледве до зелених свят. Ми використали всі способи, яких тільки могли придумати заради честі вітчизни, маєстату в. к. м., п. н. м. та підданства вірі, щоб вони (ці способи) могли послужити в ім'я батьківщини. Але ми застали Хмельницького, який так значно перемінився і через дії іноземних (правителів), і через самого себе, що йому вже не про козацтво (їдеться), тільки про володаря й князя руських провінцій, як він наказав звертатися до нього, хоч і скрито. Він хотів татарську орду і свої війська знову раптово повернути вглиб держави в. к. м., п. н. милостивого, вважаючи себе могутнім. Ми завдячуємо провидінню Божому, що в'їхали у такий вогонь і вийшли з нього, а, затримавши несподіваний наступ на Річ Посполиту, дістали час для (її) відродження. Ми писали до в. к. м., п. н. м. і застерігали завчасно нашу вітчизну про те, що (ворожі) війська готові, стоять зразу ж при Случі, що земля (козаків) укріплена, що чиняться дії іноземними (правителями), що неможливо було досягнути ґрунтового мирного договору і це все потім виявилось, поки ми зволікали час у чеканні посланців. (Хмельницький) завів нас аж у Переяслав, подаючи добрі сподівання, але ми вже бачили, що він одне пише, а інше робить. У Переяславі виявилось те, що вже на нас він чекав з усією своєю упередженістю, а то не для чого іншого, тільки для вичікування слушного моменту, щоб нас затримавши, зразу з усією потугою якнайглибше (вдарити в Річ Посполиту), бо вже поблизу Бару, Турова й Мозиря почалися якісь галаси. Все, що сталося — до ліпшого, то поправилось внаслідок переміни й конфіденції самого Хмельницького, бо було послано затримати орду, наказано полкам розійтися по домам і була дана згода на будь-які пункти. Все це реляцією на письмі послано від нас і через усну (реляцію)

нашого колеги до в. к. м., п. н. м. буде представлено. Ми закінчуємо цей свій лист тим, що пройшла (?) неминуха рада, що злість численного озброєного плебсу не може стримати й сам Хмельницький, хоч би й захотів (цього), а якби захотів відкрити цей намір, то загинув би в ту ж мить.

Друга річ. Хоч і досить неуважно (Хмельницький) подав пункти, але ми мусили, щоб виграти час, взяти їх до передачі в. к. м. Хоч би вони й тим задовольнилися, однак не може Річ Посполита покладатися на (цей) мир. Він вчинив собі перепочинок (?) і або (пожвавить) контакти з іноземними (державами), або знайде сили та спосіб укладення реєстру й зменшення війська.

Третя річ, що цей чоловік, Хмельницький, завжди змінний, а вся справа й рада (походять) від орди. Господь Бог щось невдовзі вчинить: або вони самі між собою почнуть усобиці, або щось дивовижного виросте. Ми давали, врешті, спосіб зменшення (ролі) черні у (цій) ворожій країні й того не сприйняли. Але про все це розповість наш колега, а ми з нашим вірним підданством падаємо до ніг маєстату в. к. м., пана нашого милостивого.

В Гушці 8 березня 1649.

Адам Кисіль — воєвода брацлавський, черкаський, богуславський, носівський староста.

Войцех М'ясківський — львівський підсудок.

Микола Кисіль — новгородський хорунжий.

Якуб Зелінський — брацлавський підчаший».